

A close-up, black and white photograph of the typebars of a typewriter. The bars are arranged in a fan-like pattern, receding into the background. Each bar has a different character or symbol on it, including letters, numbers, and symbols like a cross and a circle. The lighting is dramatic, highlighting the metallic texture and the sharp edges of the typebars.

1989

Rok Wolności
Ludów

Zwycięstwo
Wolnego Słowa

Konstancin, koniec lat siedemdziesiątych XX w. Konspiracyjna drukarnia
NOWej, stoją od lewej: Mirosław Chojecki i Konrad Bieliński.
Fot. Marcin Jabłoński / Ośrodek KARTA

Tradycje publikacji, które nazwać można konspiracyjnymi są w Polsce długie i bogate, a poznawane naukowo od dziesięcioleci. Mianem tym określić można zarówno XVI-wieczne druki reformacyjne i XVII-wieczną tzw. literaturę rybałtowską (sowizdrzalską), jak też pisma społeczno-polityczne o tematyce niepodległościowej z okresu zaborów oraz okupacji hitlerowskiej i sowieckiej. Wolne i nielegalne słowo stanowiło w XIX i XX wieku źródło alternatywnych i zarazem wiarygodnych informacji oraz - czego nie można nie doceniać - pełniło funkcję opiniotwórczą. Służyło bowiem krzewieniu postaw patriotycznych i wzmacniało tożsamość polityczną oraz identyfikację ze wspólnotą narodu pozbawionego państwa.

Niezależny ruch wydawniczy w okresie PRL czerpał z doświadczeń konspiracji wojennej i powojennej. Uczestnictwo w tej działalności (redagowanie, wydawanie i rozpowszechnianie druków) stanowiło jedną z głównych form aktywności opozycyjnej. W nielegalny w świetle ówczesnego prawa ruch zaangażowanych było tysiące Polaków, żyjących zarówno w kraju, jak i przebywających na emigracji.

Szacuje się, że w latach 1976-1990 ukazało się w Polsce prawie 5,5 tys. podziemnych czasopism i około 6,5 tys. tytułów książkowych. Było to zjawisko na skalę światową. Publikacje te wydawano w nakładach od kilkunastu kopii do kilku czy kilkudziesięciu tysięcy egzemplarzy. W akcję przełamania partyjno-państwowego monopolu wydawniczego zaangażowane były niezależne i niezarejestrowane oficyny tworzone oddolnie przez osoby prywatne. Ich produkcja była *sui generis* próbą „odkłamania świata”, odpowiedzią na politykę władz komunistycznych indoktrynujących i zniewalających społeczeństwo. Druki te stanowiły też „odtrutkę” na oficjalny dyskurs autorytarnej władzy oraz politykę dezinformacji. Należy podkreślić, że dostęp do publikacji podziemnych w Polsce był - w zestawieniu np. z sytuacją w krajach b. ZSRR - znacznie bardziej egalitarny.

Władze bezskutecznie dążyły do likwidacji ruchu wydawniczego. Rekwirovano i niszczoneo papier, maszyny do pisania, powielacze i sprzęt poligraficzny. Inwigilowano, represjonowano i zamykano w więzieniach ludzi zajmujących się obsługą drukarni oraz kolportażem pism. Reżimowa telewizja regularnie informowała o kolejnych sukcesach Służby Bezpieczeństwa likwidującej „ostatnie” drukarnie, pochowane w ciasnych mieszkaniach i piwnicach. W rzeczywistości ruch wydawniczy rozwijał się w ostatnim piętnastolecu PRL dynamicznie, mimo okresowych zahamowań, a książki zakazanych przez cenzurę autorów były towarem pożądanym i deficytowym.

Literatura konspiracyjna jako zjawisko ciągle i znaczące społecznie istniała w latach 1976–1989/1990. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych powstały organizacje opozycyjne, sprzeciwiające się polityce władz państwa, wielorako aktywne, np. niosące pomoc osobom represjonowanym w wyniku wydarzeń Czerwca 1976. Działalność swą zainaugurowały kolejno: Komitet Obrony Robotników (1976 r.), Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (1977 r.), Konfederacja Polski Niepodległej (1979 r.). Pod koniec września 1976 r. ukazał się „Komunikat” KOR, a niedługo potem „Biuletyn Informacyjny”.

KOMUNIKAT KSS "KOR". BIULETYN INFORMACYJNY

KOMITET SAMOBRONY SPOŁECZNEJ "KOR"
Warszawa, 16 października 1976

Komunikat nr 23

Komitet Samobrony Społecznej "KOR" domaga się spełnienia niezrealizowanych do chwili obecnej postulatów Komitetu Obrony Robotników i udziela pomocy tym spośród ofiar poczwercowych represji, które pomocy tej nadal potrzebują. Celem Komitetu Samobrony Społecznej "KOR" jest:

1. walka z represyjami stosowanymi z powodów politycznych, światopoglądowych, wyznaniowych, rasowych oraz udzielenie pomocy ludziom z tych powodów prześladowanym.
2. walka z łamaniem praworządności i pomoc pokrzywdzonym.
3. walka o instytucjonalne zabezpieczenie praw i wolności obywatelskich.
4. popieranie i obrona wszelkich inicjatyw społecznych zmierzających do realizacji Praw Człowieka i Obywatela.

KSS "KOR"

BIULETYN INFORMACYJNY
aktualności życia publicznego
Nr 24

wrzesień/październik 1978

Biuletyn Informacyjny ma na celu przekazywanie państwowemu monopolowi informacyjnego obywatelom przez istnienie cenzury w naszym kraju. Zamieszczane w nim informacje pochodzą z oficjalnych i nieoficjalnych źródeł. Wskazywane są na kronikę represji

to budowy demokracji jest dążeniem naturalnym. Wiedzieliśmy, że musimy się zmierzyć z tym, co jest takim templem, u którego władza koncentruje się i z którego wypływa społeczeństwo. Wiedzieliśmy, że musimy się zmierzyć z tym, co jest takim templem, u którego władza koncentruje się i z którego wypływa społeczeństwo. Wiedzieliśmy, że musimy się zmierzyć z tym, co jest takim templem, u którego władza koncentruje się i z którego wypływa społeczeństwo.

kultura

Wydawniczy, Wydawnictwo im. Konstytucji 3 Maja, Wydawnictwo Młoda Polska, Wydawnictwo Polskie. Do 1980 r. działało co najmniej 35 wydawnictw niezależnych.

Gigantyczny rozwój niezależnego ruchu wydawniczego nastąpił po powstaniu „Solidarności” w 1980 r. Pisma związkowe zaczęły ukazywać się jawnie, a ich kolportaż stał się masowy. Choć wiele druków przedśierpniowych zniknęło, to w ich miejsce pojawiło się mnóstwo tytułów, publikowanych nie tylko pod znakiem „Solidarności”. W ciągu zaledwie kilku miesięcy 1980 r. ukazało się około 400 nowych pism bezdebitowych. Rozwijała się prasa zakładowa, branżowa. W lutym 1981 r. zainaugurował działalność warszawski Krag, który wydał książki m.in.: Simone Weil, Tadeusza Konwickiego, Leszka Kołakowskiego czy Krystyny Kersten. Łącznie w czasach tzw. karnawału Solidarności opublikowano około 2 tys. tytułów wydawnictw niezależnych.

Sytuacja uległa zmianie w stanie wojennym. Na podstawie Obwieszczenia o wprowadzeniu stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa: „zakazane zostało rozpowszechnianie

wszelkiego rodzaju wydawnictw, publikacji i informacji każdym sposobem, publiczne wykonywanie utworów artystycznych oraz użytkowanie jakichkolwiek urządzeń poligraficznych bez uprzedniego uzyskania zgody właściwego organu”.

Mimo represji politycznych dotyczących działaczy opozycji antykomunistycznej, internowania i aresztowań, ruch wydawniczy nadal się rozwijał. Pojawiły się wrocławskie „Z Dnia na Dzień” i warszawskie „Wiadomości”. W okresie od jesieni 1982 r. do końca 1983 r. ukazywało się ponad 1000 nowych tytułów czasopism. Na znaczeniu zyskały informacyjne pisma stołeczne, m.in.: „Tygodnik Wojenny”, „Wola”, „Wiadomości”, „KOS”. Dużą popularnością cieszył się „Tygodnik Mazowsze”, „Obserwator Wielkopolski”, krakowski „Hutnik”. Powstawały nowe domy wydawnicze, np. ściśle współpracujący z paryską „Kulturą” CDN, który opublikował książki m.in.: Jana Józefa Lipskiego, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, Stefana Kisielewskiego. W 1982 r. założono Krakowskie Towarzystwo Wydawnicze, które drukowało m.in. prace Aleksandra Hertza, Mariana Kukiela. W kolejnym roku działalność rozpoczęła Oficyna Wydawnicza „Rytm”, która powołała następnie

komitet

Bibliotekę Historyczną „Ocalić od zapomnienia” (zbierając relacje, wspomnienia i dokumenty dotyczące najnowszej historii Polski, zwłaszcza stosunków polsko-sowieckich). W 1986 r. Solidarność Walcząca – Oddział Trójmiasto utworzyła wydawnictwo książkowe „Petit”, które w konspiracyjnych warunkach wydało książki m.in.: Kurta Vonneguta, Bohumila Hrabala, Władimira Bukowskiego oraz Wiktora Suworowa.

Po stanie wojennym liczba wydawanych pism była stała. Wzrost odnotowano dopiero pod koniec lat 80. XX w., kiedy to uaktywniło się młode pokolenie posolidarnościowe. Pojawiło się wiele tytułów o charakterze regionalnym, ale podejmujących ważne tematy ogólnokrajowe, np. „Spojrzenia Przemyskie”, „Samorządny Przemysł” oraz wydawany w tymże mieście „Strych Kulturalny”, chętnie czytany nie tylko na Podkarpaciu. W czasie obrad Okrągłego Stołu oraz przed wyborami parlamentarnymi w 1989 r. odnotowano kolejny wzrost liczby tytułów prasowych.

Co stanowiło główną tematykę wydawnictw podziemnych? W latach 1976–1989/1990 publikowano prace o zróżnicowanych treściach: politycznych, historycznych, literackich, społeczno-kulturalnych. Dominowały, rzecz jasna, polityka i historia. Według szacunków bibliologów co czwarta z książek wydanych w podziemiu dotyczyła historii. Niebagatelną część tych publikacji stanowiły przedruki z wydawnictw emigracyjnych (np. Instytut Literacki w Maisons-Laffitte, wydawca m.in. miesięcznika „Kultura” i kwartalnika „Zeszyty Historyczne”; paryskie Editions Spotkania; londyńskie oficyny: Polska Fundacja Kulturalna, Aneks, Kontra, Gryf Publications Ltd. oraz Polonia Book Fund Limited). Opracowania te często dotyczyły tzw. „białych plam” – wydarzeń i procesów historycznych, miejsc pamięci przemilczanych i zafałszowanych przez historiografię krajową (np. zbrodnia katyńska, wojna polsko-bolszewicka w 1920 r., działalność Armii Krajowej, powstanie warszawskie). Przybliżano spuściznę polityczną II RP, w tym dzieje parlamentarne. Pisano wreszcie o historii najnowszej, o zbrodniach systemu komunistycznego, kryzysie gospodarczym systemu, zapowiadano kres panującego ustroju.

a. I. 1969r.

egz. bezpł.

PISMO ORGANIZACJI
SOLIDARNOŚĆ WALCZĄCA

GRUPA
STOCZNI GDAŃSKIEJ

NR. 1

A.I. 1969r.

egz. bezpł.

SOLIDARNOSC WALCZACA W STOCZNI GDANSKIEJ

Na przełomie listopada i grudnia 88 r. powstała grupa Solidarności Walczącej w Stoczni Gdańskiej. Celem głównym SW jest niepodległa Rzeczypospolita, wyzwolenie narodu polskiego z niewoli komunistycznej, Solidarność ludów i narodów. Jest to nasz wielki, daleki cel. Wyrośliśmy z wspaniałą Solidarnością w Polsce z NSZZ "Solidarność".

W redowodzie SW tkwią idee chr
i tradycje polskich ruchów wolno
prawa dla ubogich.

Solidarność Walcząca zawiązała się w kołach nastawionych na reformy. Na czele SW stoi represjonowany człowiek o nieugiętej woli walki z socjalizmem komunistycznym. CZŁONKIM SOLIDARNOSCI WALCZĄCEJ może zostać każdy kto złoży przysięgę CZŁONKOSTWO SW jest tajne i nie ujawniać członków, ewn. i grup SW.

Solidarność Walcząca ma ter
naniu, Rzeszowie, Gdańsku, War
grupy w mniejszych miejscowościach
Zachodniej i Ameryce Południowej.

Jak widać nasi ludzie są w
de wszystkim należę: Wolność
dzy ludźmi, instytucjami, pa-

Do naszego programu bieżącego na rzecz polepszenia warunków

Blaczego odrzucamy kompromis cywilizacji informatycznej w ustrój demokratyczny. Ustrój

lecznych identyfikujących s
pod szyldem Gorbaczowskiej
miejscu i s

Wolność i solidarność są

ROTA SOL

"Wobec Boga i Ojczyzny
Rzeczypospolitej
zajdźcie potrzebę
Przysięgam roztępić
sumiennie spełniać"

Międzyzakładowa Struktura „Solidarności”

Gdańsk. Obrady I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność”.
Sprzedaż prasy niezależnej. Wrzesień–październik 1981.
Fot. Maciej Czarnocki / Ośrodek KARTA

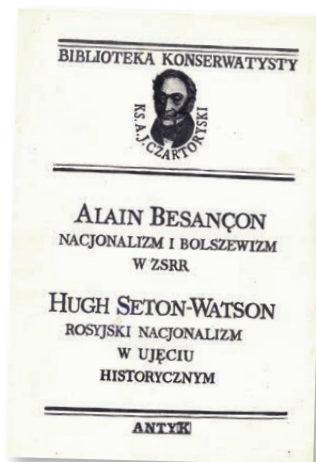

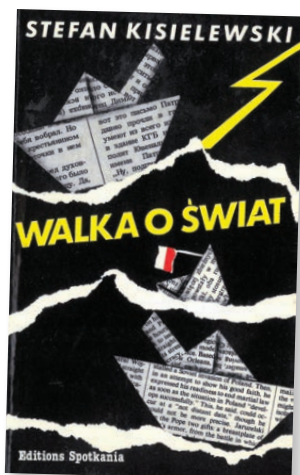
cenzura

Pojawiały się tłumaczenia literatury, filozofii i nauki zachodniej. Wyjątkową popularnością cieszyli się powieściopisarze poruszający temat totalitaryzmu – George Orwell i Aleksander Sołżenicyn. Niemało wydań mieli również nasi czescy sąsiedzi: Bohumil Hrabal, Milan Kundera, Vaclav Havel; przyszły rosyjski noblista Iosif Brodski oraz jego rodacy: Władimir Bukowski, Władimir Maksimow, Warłam Szalałow, Wieniedikt Jerofiejew; piszący po francusku Rumun Eugène Ionesco.

Drukowano wiele przekładów dzieł myślicieli i uczonych wyrażających treści wolnościowe, demokratyczne, sprzeczne z marksistowską doktryną i demaskatorskie wobec rzeczywistości komunistycznej w różnych krajach i okresach: Hannah Arendt, Nikołaj Bierdiajew, Alain Besançon, Zbigniew Brzeziński, Albert Camus, Arnold Toynbee.

Słowo drukowane w drugim obiegu miało walory nie do przecenienia. Było nie tylko oryginalne w zakresie technik komunikacyjnych, lecz także wartościowe społecznie (uzupełnianie informacji, budzenie ducha oporu) i etyczne (odwaga, ofiarność uczestników). Niezależna produkcja czasopism i książek była skorelowana z niezależną twórczością literacką, publicystyczną i naukową. W końcu lat 70. XX w. powstawały dzieła specjalnie kierowane do drugiego obiegu, co w następnej dekadzie było już zjawiskiem powszechnym. Dla nielegalnych wydawnictw pisali: Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, Kazimierz i Marian Brandysowie, Zbigniew Herbert, Tadeusz Konwicki, Marek Nowakowski, Jarosław Marek Rymkiewicz oraz wielu przedstawicieli nauk humanistycznych. Szczególną popularność zyskały prace historyków, np. synteza najnowszych dziejów Polski Wojciecha Roszkowskiego (ps. Andrzej Albert), prace Bohdana Cywińskiego czy Krystyny Kersten.

Konspiracyjne wydawnictwa zaspokajały potrzeby czytelników, publikując książki: Czesława Miłosza, Józefa Mackiewicza, Witolda Gombrowicza, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, Stanisława Barańczaka, Leszka Kołakowskiego, Sławomira Mrożka.

Kiedy zakończyła się era drugiego obiegu w Polsce? Podanie ścisłej cezurę wydaje się problematyczne. Ostatni dzień 1989 r. był terminem, w którym funkcjonujące oficjalnie drukarnie wymagały od zleceniodawców zezwolenia na druk (wydawanego przez urząd cenzorski). Dopiero 11 kwietnia 1990 r. Sejm Rzeczypospolitej uchwalił *Ustawę o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk, zniesieniu organów tej kontroli oraz o zmianie ustawy - Prawo prasowe*, która weszła w życie 6 czerwca tegoż roku. Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk - centralny urząd cenzury państwowej w PRL, którego siedziba główna znajdowała się na ul. Mysiej w Warszawie - przestał istnieć. 31 sierpnia 1990 r. minął określony w rozporządzeniu ministra finansów ostateczny termin, do którego wydawnictwa podziemne miały ulec rozwiązaniu lub zarejestrować swą działalność. Z tej ostatniej możliwości część oficyn skorzystała, wkraczając na wolny rynek. Przykładowo, działająca od 1977 r. Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWA, w której ukazało się przeszło 300 książek oraz liczne pisma („Zapis”, „Krytyka”, „Puls”, „Tygodnik Mazowsze”) w 1989 r. przekształciła się w „superNową”.

nieza-
leż-
ność

wolność słowa

W III RP druki niezależne z okresu PRL zyskały wartość kolekcjonerską. Gromadzone są przez instytucje biblioteczne i archiwalne, m.in. przez: Bibliotekę Narodową, Bibliotekę Jagiellońską, Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Bibliotekę Sejmową czy Ośrodek Karta. Tworzone są cyfrowe repozytoria i wirtualne czytelnie, wydawane są bibliografie oraz reprinty.

Druki podziemne i maszyny do ich produkcji stały się nośnikami pamięci historycznej, świadectwami oporu społecznego, a dla zawodowych historyków i politologów, archiwistów i muzealników także przedmiotem analiz. Zadanie to nie jest łatwe. Samo ustalenie osób odpowiedzialnych za wydawanie konkretnego pisma stanowi często wyzwanie, z oczywistych bowiem względów jedynie w części wydawnictw umieszczano prawdziwe nazwiska ich twórców. Osoby odpowiadające za druk, kolportaż oraz redakcję nie ujawniały zwykle swych personaliów. Podobnie przedstawia się kwestia precyzyjnego określenia nakładu, ocena zasięgu druków, a tym samym ich społecznego oddziaływania.

Drugi obieg w literaturze przedmiotu stał się pojęciem polisemantycznym. Obecnie w odniesieniu do działalności wydawniczej prowadzonej bez zezwolenia władz stosuje się wiele, nie zawsze precyzyjnych, określeń: wydawnictwa niezależne, podziemne, bezdebitowe, nieocenzurowane, wydane poza obiegiem oficjalnym, poza cenzurą. Używa się także terminu *bibuła* – spopularyzowanego przez Józefa Piłsudskiego, a mającego genezę jeszcze XIX-wieczną (*bibuła* to cienki papier, na którym w zaborze rosyjskim drukowano publikacje bez zezwolenia carskiej cenzury).

Z kolei *samizdat* (z jęz. ros. ‘samodzielne wydawnictwo’ lub ‘sam wydaję’) pojawił się na terenie Związku Radzieckiego w drugiej połowie lat 50. ubiegłego wieku w czasie odwilży. Dekadę później stał się potocznym określeniem publikacji wydawanych poza zasięgiem sowieckiej cenzury. Brak dostępu do powielaczy i kopiarek spowodował ograniczenie technik nielegalnej produkcji do maszynopisanego, fotografowania i nagrań magnetofonowych.

dziedzictwo

Tamizdatem nazywano w ZSRR publikacje antysystemowe wydawane na Zachodzie i przemycane do krajów bloku wschodniego.

Z formalnego punktu widzenia na drugi obieg składają się zarówno książki oraz pisma, jak i druki ulotne, znaczki, plakietki, pocztówki, nalepki, plakaty. Bogactwo tych materiałów utrudnia jednoznaczną klasyfikację i syntetyczne przedstawienie dziedzictwa wydawniczego opozycji antykomunistycznej. Próba taką jest wystawa „1989 – Rok Wolności Ludów – Zwycięstwo Wolnego Słowa” prezentowana w czerwcu 2019 r. w gmachu Sejmu RP.

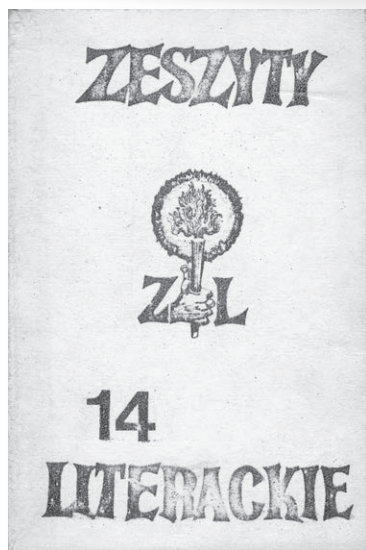
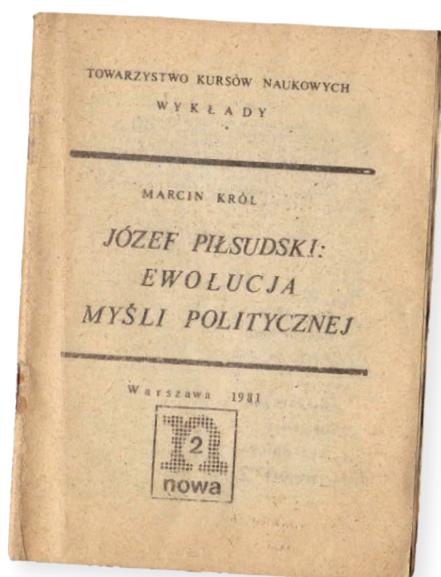
Motywy przewodnim ekspozycji zorganizowanej przez Bibliotekę Sejmową i Ośrodek Karta, jest przedstawienie fenomenu wydawnictw podziemnych oraz ich znaczenia w walce z totalitaryzmem. Zaprezentowano wybrane tytuły prasy podziemnej, sylwetki jej twórców, działaczy opozycji antykomunistycznej, dysydentów oraz ukazano barwną

panoramę ruchu wydawniczego w szerokiej, międzynarodowej perspektywie. Przybliżono także ewolucję technik drukarskich - od maszynowych przebitek, tzw. ramek, powielaczy spirytusowych i białkowych do offsetów i kserokopiarek.

Obiekty stanowiące oś narracyjną ekspozycji pochodzą ze zbiorów Ośrodka Karta, Biblioteki Sejmowej oraz z prywatnych kolekcji: Pana Marka Kuchcińskiego, Marszałka Sejmu RP; Pana Bogdana Borusiewicza, Wicemarszałka Senatu RP; Pani Poseł Małgorzaty Zwiercan. Dzisiejsi parlamentarzyści w okresie PRL byli działaczami opozycji antykomunistycznej.

Ekspozycje ilustrują aktywność wydawniczą organizacji dysydenckich z różnych regionów Polski, a także z państw Europy Środkowo-Wschodniej (Rosja, Ukraina, Białoruś, Czechosłowacja, Węgry, Litwa, Łotwa). Zaprezentowano unikalne *samizdaty* oraz *tamizdaty*. Ukazano początki polskiego ruchu wydawnictw niezależnych w latach 70. XX w. oraz jego ewolucję w kolejnych dekadach. Przedstawiono tzw. bibułę karnawału - druki bezdebitowe okresu legalnej „Solidarności”, a także publikacje podziemne z okresu stanu wojennego i z końca lat 80. minionego stulecia. Wybór ten stanowi mozaikę tekstów niezwykle cennych dla charakterystyki procesu konsolidacji opozycji demokratycznej. Pomaga także zrozumieć przyczyny upadku komunizmu, przebieg tzw. Jesieni Ludów i źródła transformacji ustrojowej w Europie Środkowo-Wschodniej.

Bibliografia

- ▣ Adamczyk Mieczysław, Gmitruk Janusz, *Polska prasa niezależna (1976-1990). Bibliografia. Katalog*, Kielce-Warszawa 2008
- ▣ *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976-1990*, red. Stefania Skwirowska, Warszawa 2001
- ▣ *Bibliografia podziemnych druków zwartych z lat 1976-1989*, oprac. Grażyna Fedorowicz, Krystyna Gromadzińska, Maria Kaczyńska, Warszawa 1995
- ▣ Błażejowska Justyna, *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976-1989/1990*, Warszawa 2010
- ▣ Chojnacki Władysław, *Bibliografia polskich publikacji podziemnych wydanych pod rządami komunistycznymi w latach 1939-1941 i 1944-1953. Czasopisma, druki zwarte, druki ulotne*, Warszawa 1996
- ▣ Chojnacki Władysław, Chojnacki Wojciech [ps. Józefa Kamińska], *Bibliografia publikacji podziemnych w Polsce - 13 XII 1981-VI 1986*, Paris 1988
- ▣ Chojnacki Wojciech, Jastrzębski Marek, *Bibliografia publikacji podziemnych w Polsce, t. 2: 1 I 1986-31 XII 1987*, Warszawa 1993
- ▣ *Drugi obieg w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*, red. Przemysław Gasztold-Seń, Natalia Jarska, Jan Olaszek, Warszawa 2016
- ▣ Fałkowski Mateusz, *Biznes patriotyczny: historia Wydawnictwa CDN*, Warszawa-Gdańsk 2011
- ▣ Jastrzębski Marek, *Materiały do bibliografii druków zwartych wydanych poza zasięgiem cenzury 13 XII 1981-31 XII 1988*, Warszawa 1994
- ▣ Jaśko Krzysztof, *Bibliografia podziemnych druków zwartych opublikowanych w Krakowie od wprowadzenia stanu wojennego 13 XII 1981 do roku 1990*, Kraków 2004
- ▣ Kandziora Jerzy, Szymańska Zyta, *Bez cenzury 1976-1989. Literatura, ruch wydawniczy, teatr. Bibliografia*, Warszawa 1999

- ❑ *Katalog czasopism niezależnych Działu Wydawnictw Periodycznych – 1976–1990*, oprac. Elżbieta Kowalska, Joanna Skrzypkowska, Warszawa 1995
- ❑ *Katalog druków zwartych drugiego obiegu wydawniczego 1976–1990 ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, oprac. Jan Brzeski, Adam Roliński, Kraków 2001
- ❑ *Katalog druków zwartych wydanych w Polsce poza cenzurą w latach 1976–1990 w zbiorach Ośrodka Karta*, Warszawa 1999
- ❑ Konderak Adam, *Bibliografia prasy opozycyjnej w PRL do wprowadzenia stanu wojennego*, Lublin 1998
- ❑ Kuta Cecylia, *Nieocenzurowane. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Krakowie w latach 1976–1990*, Kraków 2019
- ❑ *Literatura i krytyka poza cenzurą 1977–1989. Bibliografia druków zwartych*, oprac. Jadwiga Czachowska, Beata Dorosz, Wrocław 1992
- ❑ Łabędź Krzysztof, *Spory wokół zagadnień programowych w publikacjach opozycji politycznej w Polsce w latach 1981–89*, Kraków 1997
- ❑ Łabędź Krzysztof, *Wydawnictwa historyczne drugiego obiegu w Polsce. Materiały do bibliografii adnotowanej za lata 1980–1987*, Warszawa 1989
- ❑ Mikołajczyk Magdalena, *Jak się pisało o historii... Problemy polityczne powojennej Polski w publikacjach drugiego obiegu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych*, Kraków 1998
- ❑ *Obieg NOW-ej*, oprac. Łukasz Bertram, Warszawa 2013
- ❑ Olaszek Jan, *Podziemne dziennikarstwo: funkcjonowanie głównych pism informacyjnych podziemnej „Solidarności” w Warszawie w latach 1981–1989*, Warszawa 2018
- ❑ Olaszek Jan, *Rewolucja powielaczy. Niezależny ruch wydawniczy w Polsce 1976–1989*, Warszawa 2015
- ❑ *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, red. Janusz Kostecki, Alina Brodzka, Warszawa 1992, tom 1–2
- ❑ Rudka Szymon, *Poza cenzurą. Wrocławska prasa bezdebitowa 1973–1989*, Warszawa–Wrocław 2001
- ❑ Sowiński Paweł, *Tajna dyplomacja: książki emigracyjne w drodze do kraju 1956–1989*, Warszawa 2016
- ❑ Sowiński Paweł, *Zakazana książka. Uczestnicy drugiego obiegu 1977–1989*, Warszawa 2011

Autor: dr Błażej Popławski

Konsultacja historyczna:
prof. dr hab. Krzysztof Dybciak

Redakcja: Ewa Koralewska

Opracowanie graficzne i skład:
Grzegorz Wilk

© Copyright 2019 by Kancelaria Sejmu,
Biblioteka Sejmowa

Warszawa 2019

Podziemna drukarnia.
Druk ulotek na powielaczu.
Styczeń 1982, Warszawa.
Fot. NN / Ośrodek KARTA

